

UDK: 929 Stadler J.
929 Frank J.
94(436)“19“
329.63(497.1)“19”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: rujan 2019.

Stjepan MATKOVIĆ
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
HR – 10000 Zagreb
smatkovic@hrstud.hr

DVIJE VIZIJE MODERNOGA PRAVAŠTVA: NADBISKUP JOSIP STADLER I JOSIP FRANK

Sažetak

Autor je ukazao na višeslojan odnos između Josipa Franka, prvaka jedne od pravaških stranaka na političkoj sceni Kraljevine Hrvatske i Slavonije, i vrhbosanskoga nadbiskupa Josipa Stadlera. Taj je odnos bio obilježen proturječnostima i različitim fazama. Na početku 20. stoljeća Frank je kao predvodnik pravaša okupljenih oko Čiste stranke prava kritički razmatrao Stadlerovu političku djelatnost na području Bosne i Hercegovine. Prije svega, razlog takvu stajalištu proizlazio je iz oslanjanja na tradiciju starčevićanske ideologije i pojedine liberalne postavke. Drugi je ležao u koncepciji modernoga pravaštva, koje je, uz prilagodbu suvremenim kretanjima u društvu, značilo nastavak zagovaranja politike zasnovane na načelima hrvatskoga državnog prava u skladu s prihvaćanjem utjecaja modernizacije društva. U toj se kombinaciji temeljio kao bitan element neprihvatanja djelovanja vrhbosanskoga nadbiskupa i kompleksan odnos prema muslimanima iz Bosne i Hercegovine, koji su trebali biti ključan saveznik u širenju pravaštva na tom području, zbog čega je Frank javno izražavao filomuslimansko raspoloženje i pritom osuđivao navodno prozelitsko djelovanje Stadlera. Do zaokreta u međusobnim odnosima između Franka i Stadlera dolazi nakon pokretanja politike Novoga kursa, a još naglašenija suradnja započinje u kontekstu austro-ugarske provedbe aneksije Bosne i Hercegovine. Iz poteza hrvatskih zagovornika Novoga kursa i Hrvatsko-srpske koalicije proizlazilo je da se Bosna i Hercegovina prepuštaju srpskoj politici kao zona njena djelovanja. Na taj je način došlo i do podjele unutar političkih predstavnika bosanskohercegovačkih Hrvata tako da je jedan dio prihvatio koncepciju Novoga kursa, dok je drugi, među koje je pripadao i Stadler, odbacivao takav zaokret držeći se načela o vrijednostima hrvatskoga državnog prava u političkom životu. S druge strane, tad na značenju dobiva sve snažniji utjecaj kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, koji je na dnevni

red stavio mogućnost trijalističke reforme Austro-Ugarske. U tim je okolnostima došlo do čvršćega povezivanja između Franka i Stadlera. Prvomu je nakon aneksije i uvođenja ustavnoga stanja u Bosni i Hercegovini bilo važno pridobiti pouzdanoga saveznika, a i Stadler je tražio potporu „preko Save“ jer se bez povezivanja nije moglo promišljati o provedbi postavljenih političkih ciljeva koji su se očitovali u prihvaćanju pravaškoga programa iz 1894. po kojem se hrvatsko pitanje trebalo riješiti unutar okvira Habsburške Monarhije. Na taj je način došlo do uspostave čvrstoga savezništva, koje je trajalo sve do smrti Josipa Franka (1911.), a nastavilo se i kroz suradnju njegovih nasljednika s vrhbosanskim nadbiskupom.

Ključne riječi: nadbiskup Josip Stadler, Josip Frank, Stranka prava, moderno pravaštvo, Habsburška Monarhija

Uvod

Kad su se početkom 1990-ih započele voditi rasprave na tragu preispitivanja povijesti hrvatske politike u ozračju kako se pokazalo nezauzastavljivih promjena i sloma staroga političkog poretka, onda su, uvjetno rečeno, pojedini ugledniji pripadnici tradicionalnijega pola historiografije s razočaranjem pisali da su dva Josipa, vrhbosanski nadbiskup Stadler (1843.–1918.) i pravaški političar Frank (1844.–1911.), postali novi uzori povjesničarima.¹ Obojica su do tada bili označavani kao isključivi protivnici onih ideologija koje su trijumfirale nakon Prvoga svjetskog rata ne shvaćajući na ispravan način dijalektiku povijesti južnoslavenskoga područja. Pritom je Stadler predstavljen u kontekstu njegova javnoga djelovanja kao konzervativac koji nije želi promjene u anakronoj Habsburškoj Monarhiji, dok je Frank ocjenjivan kao primjer radikalnog nacionalista.

Od 1990-ih su dva rođena Slavonca – prvi iz Slavonskoga Broda, a drugi iz Osijeka – postali sastavnim dijelom sustavnijih proučavanja koja su, u međuvremenu, preispitala i ponudila nove ocjene o njihovu djelovanju. Oni tako nisu bili više simboli isključivo nečega reakcionarnog i neprihvatljivog poput provođenja „tuđinskih“ ciljeva, poglavito pojedinih bečkih, peštanskih ili vatikanskih interesa kojima se „razbijala narodna sloga“, nego su predstavljeni u duhu vremena u kojem su nastupali kao zastupnici mišljenja znatnoga dijela društvenih dionika, ustrajno zagovarajući primjenu načela hrvatskoga državnog prava u čem su konzistentno vidjeli jamstvo održivosti i razvitka hrvatskoga čimbenika u heterogenom

¹ Mirjana GROSS, „O ‘shematizaciji’ i ‘preocjenjivanju’ hrvatske povijesti u knjizi: Jure Krišto, Prešućena povijest, Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850–1918, Zagreb, 1994.“, *Historijski zbornik* 47(1994.), 160-161.

sklopu Habsburške Monarhije.² Drugim riječima, obojicu se aktera ovoga rada može smatrati važnim sudionicima političkoga života Banske Hrvatske te Bosne i Hercegovine koji su se zalagali za nacionalnu integraciju hrvatskoga naroda u vremenu kad su rasprave o modernom nacionalnom pitanju dominirale u gotovo svim dijelovima Europe.

U stvari, razdoblje u kojem su oni usporedo djelovali neizbježno je nosilo prednosti i nedostatke za njihove aktivnosti na području političkog života. Društvene i kulturne promjene, koje su bile izazvane pojavom modernih nacija, sve ekspanzivnijim oblicima kapitalističko gospodarstva i širenjem liberalno-demokratskih ideja, nezaustavljivo su utjecale na kretanja u Europi pa tako i u Austro-Ugarskoj Monarhiji. U tom se kontekstu pojavila u stručnoj literaturi koncepcija modernizacije koja je označavala postupnu promjenu uređenja društva u prijelazu iz njegova starog, tradicionalnog i staleškog oblika prema suvremenom građanskom društvu. Na taj se interpretacijski način, u okviru teme kojom se bavimo u ovom članku, ukazalo na važan utjecaj te tranzicijske pojave i na ponašanje katolika u javnom životu koji su se, uz to, našli pred složenim izazovima sve izraženijeg osnaženja suverenističke uloge državne uprave, ekonomskog individualizma, evolucijskih teorija pa i protukatoličkih nastojanja kao posljedice prodora sekularističkih ideja, odnosno nastojanja da se otvore vrata pojavama koje su se kosile s kršćanskom naukom. U tom je smislu nastupilo razdoblje ozbiljnih izazova za vjerska shvaćanja koja su do tada prevladavala u širim slojevima društva. S druge strane, multinacionalni sastav Dvojne Monarhije, njezin položaj u europskom poretku i habsburška dinastija kao tradicionalna zaštitnica Katoličke Crkve nudili su mogućnosti zaštite i razvoja njezinih pripadnika, napose na području zauzete Bosne i Hercegovine, u sredini gdje se otvarao prostor za katoličku obnovu, kulturnu misiju i suradnju s predstavnicima onih struja koje su mogle biti saveznice u jačanju uloge vladajuće dinastije kao ključnoga čimbenika za održivost Austro-Ugarske.

Usporedba nadbiskupa Stadlera s Frankom kao jednim od pravaških čelnika ne dopušta selektivan pristup koji je dugo vremena prevladavao u literaturi. Njihov je odnos na političkom području prolazio kroz više

² Vidjeti osobito dvije monografije nastale kao doradene verzije doktorskih teza: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Vrhbosanska nadbiskupija Sarajevo, Dom i svijet, 2001.) i Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.–1903.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Dom svijet, 2001.). Stadlerov opus temeljito je prikazan i u zborniku radova *Josip Stadler: Život i djelo*, prir. Pavo JURIŠIĆ (Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 1999.).

etapa koje ne upućuju na pojednostavljene ocjene kakve su još uvijek vidljive u pojedinim historiografskim djelima. Sagledavajući njihove odnose u cjelini, upada u oči da Frank i njegovi sljedbenici u sklopu pravaštva nisu u početku podržavali Stadlerovo djelovanje na političkom području, unatoč tomu što je sarajevski nadbiskup neprijeporno pridonio narodnom osvještavanju širokih katoličkih slojeva u Bosni i Hercegovini, čime je aktivno pridonio procesu hrvatske nacionalne integracije. Kao zagovornici brojnih liberalnih, ne i bezvjerskih načela, i interkonfesionalnoga pristupa pri rješavanju odnosa u Bosni i Hercegovini frankovci su isticali od svojeg osnivanja 1895. protivnost prema onim potezima vrhbosanskoga nadbiskupa koji se nisu uklapali u njihov program. Na taj su način dobrim dijelom slijedili i doktrinu svojega prvaka Ante Starčevića koji je u svojim raspravama zapravo baštiniio dijelove tadašnje liberalne ideologije, navlaštito one vezane uz neke od tekovina Francuske revolucije.³

Druga važna odrednica vezana uz krug oko Franka bila je uvođenje modernoga pravaštva. Pojednostavljeno rečeno, riječ je o promjenama koje su zahvatile Stranku prava, čime je ona dala svoj odgovor izazovima suočavanja s modernim društvom prilagođavajući se promjenama u političkom, gospodarskom, društvenom i kulturnom životu. Na takav su iskorak pravaši bili primorani i zbog krize koja je zahvatila njezine redove u neprestanoj borbi s nositeljima vlasti u Banskoj Hrvatskoj iz koje su redovito izlazili kao poražena stranka u sučeljavanjima na izbornom području. Na političkom je planu moderno pravaštvo nudilo više pokazatelja (npr. zahtjevi za uvođenje općeg prava glasa, poticanje predstavničke demokracije, organizacija radništva), od kojih je bitno mjesto imala odluka da se hrvatsko nacionalno pitanje nastoji riješiti u sklopu Habsburške Monarhije. Upravo će nastojanje da se habsburškom orijentacijom ostvare hrvatski interesi imati prevagu u uspostavi čvršćih veza između Stadlera i Franka uoči aneksije Bosne i Hercegovine. Međutim, prije toga treba istaknuti što je onemogućilo njihovu suradnju u prethodnom razdoblju.

³ O Starčevićevim pogledima na ulogu države i nacije, kao i o filozofskim izvorima njegovih etičkih shvaćanja vidjeti: Pavo BARIŠIĆ, *Filozofija prava Ante Starčevića* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1996.), a o širem kontekstu francuskih nadahnuća: Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštvo* (Zagreb: Golden marketing, 2000.).

Od nesuglasja do povezivanja

O izvorištima ranih sporova između Stadlera i Franka govore nam, na primjer, događaji oko blagoslova barjaka Hrvatskoga kulturnoga društva Trebević, zbivanja na Prvom katoličkom kongresu u Zagrebu i stajališta oko spora svjetovnoga klera s franjevcima.⁴ U ovom su posljednjem slučaju pravaške simpatije bile na početku isključivo na franjevačkoj strani. Pritom su kod frankovaca primjeri Stadlerovih zaoštrenih istupa prema bosansko-hercegovačkim muslimanima, poglavito izazvanima u vezi s krštenjima izvjesnih muslimana, uzrokovali javne kritike u kojima je vrhbosanski nadbiskup označen kao smetnja uspostavi dobrih odnosa s muslimanima. U tom se pogledu zapravo iznova problematizirala tema koja je bila dio tradicionalnih sporova na hrvatskoj sceni. Frankovi sljedbenici su baštinili stari starčevićanski stav o neizbježnoj potrebi katoličko-muslimanske suradnje na načelima vjerske snošljivosti koja je inspirirala islamofilske tendencije i poticala izbjegavanje izazivanja muslimana ne bi li se oni priklonili uz hrvatski nacionalni identitet, zadržavajući svoje zasebne vjerske i regionalne odrednice. S druge je strane Stadler izražavao skepsu prema interkonfesionalnom pristupu jer je smatrao da se hrvatska samosvijest s okosnicom na katoličanstvu još uvijek nije ostvarila u zadovoljavajućoj mjeri. Vjerojatno je i činjenica da je Stadler izvorno bio blizak đakovačkom biskupu Josipu Juraju Strossmayeru imala svoju težinu u ozračju sukoba na javnoj sceni između starčevićanaca i biskupovih sljedbenika koji je, unatoč nizu uložениh napora da se prevlada u ime povezivanja što širega hrvatskog kruga, bio i dalje otvoren.⁵

Ubrzan ritam događaja na početku 20. stoljeća uzrokovao je mnoge promjene u unutarnjoj i vanjskoj politici, stvarajući mogućnost za nova savezništva. Prvi preduvjeti za suradnju između Stadlera i Franka pojavili

⁴ Vidjeti o pozadini tih sukoba u: Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.); Mario STRECHA, *Katoličko hrvatstvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897–1904)*, (Zagreb: Barbat, 1997.); M. STRECHA, „Od katoličkog hrvatstva do katoličkog pravaštva“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 34-36 (Zagreb: 2004.), 101-133.; M. STRECHA, *‘Mi smo Hrvati i katolici’: Prvi hrvatski katolički kongres* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2008.).

⁵ O tom više vidjeti kod: Zoran GRIJAK, „Josip Juraj Strossmayer i Josip Stadler“, *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti. Zbornik radova*, ur. Franjo ŠANJEK (Zagreb: HAZU, 2006.), 269-294.

su se u vrijeme osnivanja Hrvatsko-srpske koalicije u Banskoj Hrvatskoj kad je 1905. slijedom donošenja Riječke i Zadarske rezolucije među zagovornicima hrvatsko-srpske suradnje iz hrvatskih redova došlo do popuštanja u zahtjevima za sjedinjenjem Bosne i Hercegovine s Hrvatskom. Do tada su vodeće oporbene stranke redovito podržavale program iz 1894. godine, sklopljen između jedinstvene Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, koji je u pogledu teritorijalnoga integriteta iznio sljedeći zahtjev:

„Hrvatska sjedinjena opozicija, stojeći na temelju državnoga prava i narodnoga načela, radit će svim zakonitim sredstvima, da se narod hrvatski, koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, na Rieci s kotarom i u Medjumurju, Bosni, Hercegovini i Istri sjedini u jedno samostalno državno tielo, u okviru Habsburške monarhije, te će podupirati svom snagom i nastojanje braće Slovenaca, da se i slovenske zemlje ovomu državnomu tielu prikupe.“⁶

Taj je program bio oslonjen na povijesno državno pravo izvodeći iz njega zahtjev za hrvatskom samostalnošću i neovisnošću pod habsburškom dinastijom te je istodobno bio znak protivljenja zajedničkim poslovima s drugim narodima Monarhije kojima bi se oslabili vlastiti državni prerogativi. Od osnivanja Hrvatsko-srpske koalicije bio je program iz 1894. sve više marginaliziran među hrvatskom sastavnicom Koalicije, a uskoro i napušten, čime su se mogle očekivati reakcije iz Bosne i Hercegovine. Osim toga, pojava Napredne stranke u Banskoj Hrvatskoj utjecala je i na pokušaje agitiranja novoga tipa liberalizma koji je u svom programu otvoreno odbacivao važnost povijesnoga državnog prava i sustavno optuživao pojedine katoličke svećenike da promiču klerikalizam kao politički alat koji ne služi narodnim interesima. Činjenica da je u to vrijeme dolazilo do organiziranja bosanskohercegovačkih Srba i muslimana u nastojanjima da zajedničkim pokretom ostvare vjersko-prosvjetnu autonomiju isto je tako poticala pojedine hrvatske čimbenike na aktivizam. Stoga je i pokrenuta 1906. u Travniku Hrvatska narodna zajednica koja je Bosnu i Hercegovinu spominjala kao pokrajine koje po državnom pravu i narodnosnom načelu pripadaju Hrvatskoj.⁷ Takav je potez izazvao negodovanje i dijela

⁶ Više o postanku toga programa i njegovu utjecaju na hrvatsku političko-stranačku scenu vidjeti monografiju Ive PERIĆA, *Politička oporba u Banskoj Hrvatskoj 1880. – 1903: suradničko povezivanje neodvišnjaka i pravaša do njihova stapanja u jednu stranku* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv: 2009.).

⁷ Najviše podataka o Hrvatskoj narodnoj zajednici nudi monografija Luke ĐAKOVIĆA, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata* (Zagreb: Globus: 1985.).

vladajućih struktura, napose mađarskih krugova na čelu sa zajedničkim ministrom financija Istvánom Buriánom, a tim i Zemaljske vlade u Sarajevu. Uostalom, baš se u to vrijeme Burián, koristeći se svojim ovastim u Bosni i Hercegovini, zalagao za širokogrudniji pristup prema srpskoj strani, pa je odbijao ocjene da oni u političkim nastojanjima teže ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom, da bi pri kraju 1907. nastavio izlagati misao da se ubuduće prema Srbima vodi blagonaklona politika i da se u Bosni i Hercegovini uzme u obzir autonomistička ideologija. Njegova stajališta proizlazila su iz procjene da srpska strana ne može računati na rusku potporu u suočavanju s Austro-Ugarskom zbog niza problema tamošnje carističke politike, a s obzirom na to da su Srbi prema službenim statističkim pokazateljima bili relativna većina stanovništva u Bosni i Hercegovini i da su već razvili svoju nacionalnu svijest, najbolji bi potez bio pridobiti ih na stranu dualističkih vlasti.⁸ S druge strane, Buriánovo gledište o ograničenoj prijatnji srpskoga nacionalizma, koji se može nadzirati, nije imalo uporište u stvarnosti, o čemu svjedoče skorašnji događaji i činjenica da će upravo Beograd neosporno postati središte okupljanja jugoslavenskoga revolucionarnog pokreta čiji su se ciljevi podudarali sa srpskim nacionalnim planovima u kojima je Bosna i Hercegovina smatrana sastavnim dijelom srpstva.⁹ Zbog takvih stajališta rastle su mogućnosti povezivanja raznih sudionika u hrvatskom političkom životu, makar oni do tada nisu iz različitih razloga pokazivali spremnost za međusobnu suradnju. Nepovoljne tendencije za hrvatsku stranu tako su otvorile vrata i suradnji između Stadlera i Franka, čime je moglo doći do povezivanja politički organiziranih katolika i modernoga pravaštva.

Aneksija Bosne i Hercegovine kao poticaj čvršćemu savezništvu

Kao poveznicu možemo uzeti i jednu drugu pojavu koja je izravno utjecala na kretanja u širem političkom životu. Stadler je početkom 20. stoljeća počeo simpatizirati s austrijskim kršćanskim socijalima i trijalističkim koncepcijama koje su pripisivane tzv. velikoaustrijskim krugovima i

⁸ Robin OKEY, „A Trio of Hungarian Balkanists: Bény Kallay, István Burián and Lajos Thallóczy in the Age of High Nationalism“, *The Slavonic and East European Review*, 80 (London: 2002.), 252-253.

⁹ Arnold SUPPAN, „Baron Aehrenthal, Pan-Serbian Propaganda and the Annexation of Bosnia-Herzegovina“, *1908, l'annexion de La Bosnie-Herzégovine, cent ans après*, ur. Catherine HOREL, (Bruxelles: 2001.), 37-50.

nadvojvodi Franji Ferdinandu čije se političke poteze može promatrati i u skladu s promišljanjima dijelova nekih zastupnika austro-ugarske diplomacije i visokih vojnih krugova poput Aloisa Lexe von Aehrenthala, Moritza von Auffenberga i Conrada von Hötzendorfa. Prijestolonasljednik je svoj utjecaj počeo širiti od 1905. godine, pri čemu je neskriveno izražavao sklonost prema ideji trijalizma po kojoj bi se zbog, po njemu, neizbježne preobrazbe državnog uređenja Monarhije stvorila zasebna jedinica od Banske Hrvatske, Dalmacije i Bosne i Hercegovine.

Uz to, Franjo Ferdinand je izražavao kritičke stavove prema mađarskoj politici smatrajući je faktorom koji iznutra slabi integritet Monarhije. S obzirom na posljedice nagodbenog aranžmana Hrvatske s Ugarskom, kao i snažnih nastojanja mađarskih vlasti da imaju što izraženiji utjecaj u Bosni i Hercegovini, prijestolonasljednikov animozitet prema mađarskoj politici trebao je ići na ruku hrvatskoj strani. Franjo Ferdinand nije imao ni sklonosti, za razliku od nekih drugih nositelja političkih struktura u Beču i Budimpešti, prema kombinacijama sa srpskom i talijanskom politikom držeći da njihove iredentističke aspiracije izravno ne prijete samo statusu velesile nego i održivosti Habsburške Monarhije. Konačno, prijestolonasljednik je bio, dobrim dijelom i kao revni katolik, vrlo kritički orijentiran prema pokretu moderne na kulturnom području, neuspješno nastojeći pritom, kako to piše njegov biograf Jean Paul Bled, zaustaviti taj pokret koji je „nosila kolektivna dinamika“ vremena.¹⁰ U svakom slučaju, oživljavanje trijalističke ideje bilo je privlačno i Franku. Zbog toga su uloženi naponi da se njegove pristaše povežu s uredom prijestolonasljednika koji je započeo uspostavljati vladu u sjeni nastojeći prikupiti što više obavijesti o situaciji u raznim dijelovima Monarhije, pomalo krenuti s djelovanjem na buduća politička kretanja i pripremiti se za preuzimanje vlasti nakon smrti Franje Josipa. Stadler je također u trijalizmu prepoznao onu koncepciju koja može iz hrvatske perspektive najpovoljnije riješiti položaj Bosne i Hercegovine.

U skladu s navedenim okolnostima Stadler je pokazivao sve više simpatija prema pravaškoj ideologiji pa je uoči aneksije Bosne i Hercegovine došlo do uspostave veza i s frankovačkim pravašima. Ta je veza potaknuta s obje strane i može se smatrati da je bila dijelom posljedica taktičke naravi. Frank i njegovi suradnici nastojali su proširiti svoju djelatnost na Bosnu i Hercegovinu ili barem osigurati oslonac među bosanskohercegovačkim Hrvatima (kako katolicima, tako i muslimanima koji su se izražavali u nacionalnom smislu Hrvatima) te ojačati svoj položaj u

¹⁰ Jean-Paul BLED, *François-Ferdinand d'Autriche* (Paris: Tallandier, 2012.), 201.

Banskoj Hrvatskoj i pred vrhovima Monarhije. U tom im je smislu Stadler bio važan saveznik i kao tajni savjetnik Franje Josipa pa je smatran za „nositelja najvećega povjerenja Krune“. Stadleru i krugu oko njega bilo je pak potrebno dobiti pouzdane suradnike i izgraditi uporište u političkom sustavu Banske Hrvatske kako bi se lakše nosili sa suparničkim skupinama koje su od 1906. jačale među katolicima Hrvatima u Bosni i Hercegovini, a isto su tako održavale veze s političarima s područja Banske Hrvatske. Osim toga, stranačka scena u Bosni i Hercegovini bila je tek u povojima, tako da je oslonac na političke tokove „preko Save“ bio neizbježan. Stoga se već u vremenu uoči aneksije Bosne i Hercegovine govorilo i pisalo o zajedničkoj politici Stadlera i Franka, i to kao onoj struji koja je najviše izražavala sklonost prema Beču očekujući upravo od središta Monarhije da ne zanemari svojeg lojalnog saveznika prigodom nadolazećih promjena.¹¹

Do potpunog zaokreta došlo je u vrijeme aneksije Bosne i Hercegovine koja je pridonijela brojnim previranjima na političkoj sceni Banske Hrvatske. Na taj se način zapravo pokazalo da je odnos hrvatskih političara prema bosanskohercegovačkom statusu imao vrlo značajnu ulogu. Brojne su činjenice iz vremena okupacije i aneksije išle u prilog okretanju katoličkoga dijela bosanskohercegovačkoga pučanstva prema vezivanju uz Kraljevinu Hrvatsku i Dalmaciju. S druge strane, čin aneksije značio je da su otpala rješenja po kojima bi Bosna i Hercegovina pripala Kraljevini Srbiji ili bi postojala kao autonomna jedinica pod sultanovim suverenitetom. Na taj je način „bosansko pitanje“ čvrsto povezalo Franka i Stadlera u uvjerenju da su se njihovi politički pogledi na nacionalnu politiku počeli podudarati i da zajednički mogu približiti hrvatske ciljeve imperijalnoj politici Beča koja je odlučivala kako će se od 1908. urediti odnosi unutar Monarhije.¹²

Međutim, način provedbe aneksije i njezine posljedice ostavit će ožiljke. Iznova su se pojavljivala gledišta da je hrvatska strana izigrana. Grof Josip Drašković, jedan od korespondenata s visokim bečkim krugovima, zapisao je:

„Umjesto velikih male zatvaraju u zatvore i financijski ih unište! Nisu li to snažni izrazi slabosti? Ne vide li u Beču posljedice tih slabosti? U Beogradu, Cetinju, Istanbulu, Solunu itd. itd. grubo

¹¹ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa*, 482.

¹² M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1973.), 358-359; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 279; Mario STRECHA, *Katoličko hrvatsvo* (Zagreb: Srednja Europa, 2011.), 354.

nas vrijeđaju i materijalno oštećuju, a mi šutimo, mi čekamo, vjerojatno da bi našim hrabrim postrojbama otežali zadaću, ako ne i onemogućili, dok se protivnici potpuno ne naoružaju, mi čekamo dok se ne poveća broj protivnika! Isprva su se javile samo Srbija i Crna Gora, sada je već riječ o Turskoj i Rusiji. I Italija, koja je u početku bila potpuno lojalna, počinje se micati, sto posto ćemo udariti, ali tek onda kad će koncert biti gotov, možda ćemo čekati dok nam i Njemačka neće imati što prigovoriti!¹³

Iz tih riječi mogu se anticipirati budući događaji koji su u stvarnosti potvrdili krhkost provođenja monarhijske politike i slom nada u trijalističku reformu.

Od aneksijskoga razdoblja na dalje političke skupine oko Franka i Stadlera ostale su usko povezane.¹⁴ Nakon provedbe aneksije i uklanjanja s njom povezane međunarodne krize koja je prijetila izbijanjem rata, trebalo je riješiti status Bosne i Hercegovine u sklopu Monarhije i uvesti ustavno stanje. Svjesne opasnosti od ekspanzivnih ideologija s uporištima u susjednim državama, navlastito onih talijanske i srpske provenijencije, nastojali su Frank i Stadler zajednički i dalje raditi na suzbijanju provedbe planova na štetu hrvatskoga položaja. U takvim su se okolnostima otvarale mogućnosti za dugoročniju suradnju koja se više nije mogla smatrati samo dijelom taktičkih poteza. Na primjer, o dubini uspostavljene povezanosti govori činjenica da je Stadlerov liječnik stigao „po biskupovoj želji“ početkom 1910. u Zagreb da bi pregledao bolesnoga Franka.¹⁵

Pravaško okupljanje oko prestolonasljednika Franje Ferdinanda

Zbližavanje frankovačkoga vodstva i kršćanskih socijala u Hrvatskoj za Stadlera i krug oko njega bila je nova i poticajna pojava koja je mogla, uz vanjsku pomoć austrijskih kršćanskih socijala i njihova programa s osloncem na širenje prava glasa te očekivanim dolaskom nadvojvode Franje Ferdinanda na prijestolje, dovesti do preokreta. Očekivale su se bitne promjene u hrvatskoj politici koje su trebale omogućiti preraspodjelu

13 Stjepan MATKOVIĆ – Marko TROGRLIĆ, *Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907. – 1910.* (Zagreb–Split: Hrvatski institut za povijest i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2014.), 139.

14 Stjepan MATKOVIĆ, „Temeljne promjene u hrvatskoj politici uoči Sarajevskog atentata“, *Istorijski zapisi* 88, 3-4 (Podgorica: 2015.), 33-48. i S. MATKOVIĆ, „Croatian Views on the Annexation Crisis“, *1908, l'annexion de La Bosnie-Herzégovine, cent ans après*, Catherine Horel (ur.), (Bruxelles: 2001.), 199-209.

15 S. MATKOVIĆ – M. TROGRLIĆ, *Iz korespondencije Josipa Franka*, 374.

odnosa snaga i dopustiti pravašima frankovačke orijentacije da se približe kormilu vlasti na zemaljskoj razini. U redovima frankovačkih pravaša tada su se pojavili stari Stadlerovi znanci poput svećenika Josipa Pazmana i Karla Bošnjaka koji su mogli istaknuti ulogu kršćanskoga demokratizma. Nadalje, rekonfiguracija političkoga krajolika otvorila bi, mislilo se, slijedom lojalnosti prema prijestolonasljedniku i tada najjačoj austrijskoj stranci put do očekivanoga ujedinjenja hrvatskih zemalja. Time bi bile potisnute ideje oko provođenja drukčije nacionalne politike na kojoj su inzistirali pristaše Hrvatsko-srpske koalicije koji su postali sve izraženiji u političkom krajoliku Banske Hrvatske jer su dobili većinu glasova na saborskim izborima.

Istodobno je održavanje bliskoga odnosa izazvalo određene lomove unutar Frankove stranke. Pravaši liberalnoga svjetonazora poput Antuna Gustava Matoša i njegovih sljedbenika iz „mladohrvatskoga pokreta“ nisu bili skloni suradnji sa Stadlerom. Ne pokazujući zanimanje za kompromise, oni su i dalje napadali sarajevskoga nadbiskupa, smatrajući da on na prvo mjesto mora staviti hrvatsku nacionalnu misao, a ako je potrebno, kao što je to bio slučaj s Bosnom i Hercegovinom, treba biti spreman na potiskivanje katoličkog uvjerenja na drugo mjesto da bi se pridobilo muslimansko stanovništvo.¹⁶ Previranja na pravaškoj sceni u Banskoj Hrvatskoj izazvala su i dodatne posljedice na stranačka kretanja među bosanskohercegovačkim Hrvatima. Stadlerov *Hrvatski dnevnik* je prigodom raskola u redovima pravaša stao upravo na Frankovu stranu. Tako se Hrvatska katolička udruga solidarizirala s frankovcima, dok su Hrvatska narodna zajednica, koju su u jednom trenutku podržavali bečki krugovi, i novostvorena Starčevićeva Stranka prava u Banskoj Hrvatskoj, koja je proizašla iz raskola frankovačkih pravaša, počeli surađivati. Pritom je u posljednjem slučaju došlo do postupnoga odstupanja od pravaškoga programa iz 1894., čime je bila otvorena mogućnost surađivanja s pojedinim predstavnicima bosansko-hercegovačkih Srba. Na taj je način u tim redovima iskazana spremnost za razgovore o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba koje se do tada nije prihvaćalo među onim pravašima koji su baštinili izvorna polazišta njihovih tvoraca.¹⁷

¹⁶ Tomislav JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš pod Starčevićevim barjakom* (Zagreb: AGM, 2019.), 352, 445 i 449. Matoš je bio proturječan u prikazivanju Stadlera jer je unatoč kritici ipak pristao objavljivati u sarajevskom *Hrvatskom dnevniku*, listu koji je pokrenuo vrhbosanski nadbiskup.

¹⁷ Na primjer, vidjeti saborske govore Nikole Mandića i Joze Sunarića, zastupnika u Bosanskohercegovačkom saboru, o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba, u: *Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog sabora god. 1910, I.*

Pritom je postalo otvoreno i pitanje bezuvjetnoga zagovaranja hrvatskoga prava na Bosnu i Hercegovinu, kako je bilo istaknuto u programu iz 1894. jer je očito njegov sadržaj bio prepreka za hrvatsko-srpsku suradnju koja se u drugoj polovici Prvoga svjetskog rata sve snažnije izražavala u jugoslavenskom pokretu.

Krajem siječnja 1910. godine nadbiskup Stadler je došao u Zagreb gdje se u nadbiskupskoj palači susreo s predstavnicima frankovačke Starčevićeve Hrvatske stranke prava i grupe oko *Hrvatstva*.¹⁸ Tom je prigodom, pod njegovim predsjedanjem, raspravljano o mogućnostima konačnoga spajanja dviju skupina pod zajedničkim pravaškim imenom. Naknadno je bio objavljen sadržaj pregovora koji su bili okončani izradom posebnoga memoranduma za vladara. U tom su dokumentu izneseni zahtjevi za uvođenje općeg prava glasa i izradu novoga izbornoga zakona koji bi pružao veće mogućnosti pravašima da dođu na kormilo vlasti u Banskoj Hrvatskoj. Vladaru su istaknuti i zahtjevi za promjenu nagodbenog aranžmana s Ugarskom po kojima bi hrvatska strana dobila znatno viši stupanj samostalnosti (izbor bana, šira financijska autonomija, nadzor nad prometnom politikom, poticanje hrvatskoga pomorstva i priznanje ugarske strane da se hrvatsko državno pravo proteže na Bosnu i Hercegovinu, kako bi se u povoljnim okolnostima Bosna i Hercegovina, zajedno s Dalmacijom, mogla sjediniti s Hrvatskom). Prema pisanju lista *Hrvatstvo* Stadler je odnio memorandum u Beč zalažući se pritom iznova za prihvaćanje trijalističkoga plana prigodom preobrazbe Austro-Ugarske.

Na povratku iz Beča Stadler je u Budimpešti razgovarao s mađarskim novinarima kojima je tumačio još jednu mogućnost u slučaju odbacivanja trijalizma: pripajanje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, ali unutar zemalja ugarske krune.¹⁹ Istodobno, dio visokih predstavnika Monarhije započeo se distancirati od nekadašnjih saveznika. Tako je general i budući ministar rata Moritz von Auffenberg, koji je u razdoblju aneksije podržavao stajališta hrvatske strane, pri čemu se pohvalno izražavao i o vrhbosanskom nadbiskupu („iskren“, „požrtvovan“), početkom 1909. ipak

zasjedanje, sv. 1, (Sarajevo: 1910.), 40-43. i *Hrvatska zajednica*, 3/1911., br. 18, (Sarajevo, 4. 3. 1911.), 1-2. U historiografiji se iznosi tvrdnja da je režim potaknuo hrvatsko-srpsku suradnju radi „smirivanja prilika u Bosni i Hercegovini.“ Vidi: M. GROSS, „Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878–1914.“, *Historijski zbornik* 19-20 (Zagreb: 1966.–1967.), 43.

18 Mislav GABELICA, *Pravaštvo u banskoj Hrvatskoj uoči Prvoga svjetskog rata*, neobjavljena doktorska disertacija (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2011.), 101.

19 M. GABELICA, *Pravaštvo u banskoj Hrvatskoj*, 102.

predložio da se Stadler premjesti u područje na kojem žive samo Hrvati jer „tamo njegove loše osobine i vjerska zadrtnost ne bi dolazili do izražaja.“²⁰

U pozadini takva stava bilo je gledište austrijskih informatora da nadbiskup previše favorizira „klerikalna pitanja“ i unatoč tomu što je bio poznat i cijenjen zbog svojih zasluga, izaziva raskole s liberalnim strujama u hrvatskim redovima, čime je dovodio u pitanje provedbu imperijalne politike u Bosni i Hercegovini.²¹

U razdoblju do Sarajevskog atentata nastavljeno je održavanje čvrstih veza između Stadlera i Franka. Novija istraživanja bacila su više svjetla na Stadlerove napore da posreduje u usvajanju frankovačkih stajališta među predstavnicima hrvatske politike u Bosni i Hercegovini. Pritom je osobito analizirana pojava Kluba Starčevićeve Hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu (1909.) i činjenica da se nadbiskup u nekim dokumentima izjasnio kao pravaš frankovačke orijentacije.²² S druge strane, nakon osnivanja Svepravaške organizacije sa središtem u Zagrebu, koja je trebala okupiti sve pravaške skupine, uključivši i Hrvatsku katoličku udrugu i Hrvatsku narodnu zajednicu iz Bosne i Hercegovine, Stadler je bio zastupljen u njezinim redovima. Kao član njezine Vrhovne uprave nastavio je širiti pravaška načela u Bosni i Hercegovini pokazujući time da je vrh redovite katoličke hijerarhije pristao na promicanje programa koji je bio otprije zastupljen u redovima predstavnika modernoga pravaštva. Na taj se način ideja modernoga pravaštva mogla dublje ukorijeniti u narodnim slojevima i spremnije se suočiti s uvođenjem Bosansko-hercegovačkoga sabora

²⁰ Tomislav JONJIĆ, *Ivo Pilar kao politički ideolog*, neobjavljena doktorska disertacija (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015.) 568 i Horst HASELSTEINER, *Bosnien-Hercegovina. Orientkrise und Südslavische Frage* (Beč: Böhlau, 1996.), 100. Još prije se javno nagađalo o mogućnosti premještaja Stadlera u Đakovačku biskupiju. Tako je zagrebački *Obzor* pisao (br. 287, 18. 10. 1908., str. 2) da je prema nekim svećeničkim krugovima Stadler imao izgleda da postane Strossmayerov nasljednik.

²¹ Vojni arhiv u Beču, Memorandum über die politische und militärische Situation im Südosten der Monarchie. Annexionsgebiet, 1909, Vojni ured Franje Ferdinanda, Innere Politik, kut. 25.

²² Zoran GRIJAK, „Doprinos Vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera djelovanje Stranke prava u Bosni i Hercegovini tijekom Prvoga svjetskog rata“, *Pravaška misao i politika: Zbornik radova*, ur. Jasna TURKALJ et al. (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2007.), 182–201; Z. GRIJAK, „O okolnostima osnutka i djelovanja Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu“, *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća: Zbornik radova*, ur. Zdravka JELASKA MARIJAN – Zlatko MATIJEVIĆ (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.), 175-266.

koji je zahtijevao prilagodbu parlamentarnom životu i izborima po kurijalnom sustavu.²³ Međutim, ponovno izbijanje sporova unutar Svepravaške organizacije uništilo je misao o provođenju jedinstvene politike. Stadlerov krug nije pristao da se frankovački pravaši uklone iz te organizacije držeći da bi se time oslabila načela hrvatskoga državnog prava u političkoj borbi za promjenama u Monarhiji.

Stadlerovo pravaštvo nakon Frankove smrti

Tijekom Prvoga svjetskog rata Stadlera je s Frankovim nasljednicima i pravaštvom povezivao rad na izbjegavanju rješavanja hrvatskoga pitanja u jugoslavenskom smislu izvan austro-ugarskoga sklopa. Obje su strane napose izražavale otpor prema prihvaćanju Srbije kao južnoslavenskoga Pijemonta jer su u takvu državopravnom rješenju predviđali dolazak novoga tipa hegemonije kojim bi bili ozbiljno pogođeni hrvatski narodni i vjerski interesi. Zbog toga su zajedno kritički propitivali Svibanjsku i Krfsku deklaraciju držeći da su s tim dvjema izjavama bila napuštena načela „hrvatske linije“ i otvorene mogućnosti za dolazak rješenja koja će biti još nepovoljnija od dotadašnjih.²⁴ Na tom su putu nastojali učiniti svoje političke organizacije sposobnima za preuzimanje vlasti ističući svoju dinastičnost i legitimizam. Stadler je 16. studenoga 1917. objavio *Izjavu* u kojoj je, u stvari, potvrdio svoju lojalnost pravaškom programu iz 1894. zalažući se za primjenu hrvatskoga državnog prava i trijalističku kombinaciju.²⁵

No, prepreke su bile previsoke: dvor i državni vrh i dalje nisu pokazivali spremnost na uspostavu novih odnosa snaga putem sveobuhvatne federalizacije Austro-Ugarske. Politika odgađanja rješenja išla je u prilog protivnicima Monarhije. Potezi cara i kralja Karla I. (IV.) uoči kraja rata pokazivali su smisao za južnoslavensko pitanje, ali njegova nespremnost da naruši položenu prisegu o čuvanju integriteta Ugarskoga Kraljevstva nije mogla ići u prilog hrvatskim težnjama. Stoga se zaključno može utvr-

²³ „Stranka prava u Bosni“, *Hrvatska kruna* 38 (1913.), 1.

²⁴ Zlatko MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova. Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća* (Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga, 2005.), 52-64.

²⁵ Izjava je objavljena u: *Hrvatski Dnevnik*, br. 263, Sarajevo: 1917., 1. Kasnije su tekst uvrstili u svoje radove povjesničari: Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.–1919.* (Zagreb: 1920.), 103-104; Zlatko MATIJEVIĆ, „Državno-pravne koncepcije dr. Ive Pilara i vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera“, *Godišnjak Pilar* 1 (2001.), 125.

diti da su Stadler i Frankovi sljedbenici bili iskorišteni od austro-ugarskih državnika i visokih časnika koji su im davali načelnu potporu, ali im nisu otvorili vrata da mogu utjecati na provedbu vladajuće politike. Prevelika očekivanja polagana su u privrženost kruni i logički ishod nakon sloma Monarhije 1918. bio je neuspjeh od kojega se frankovački pravaši više nisu mogli lako oporaviti stekavši za dugo vrijeme oznaku “tuđinskih plaćenika”. Došlo je novo doba, u kojem su u prvi plan izbili političari s drukčijim političkim ciljevima i načinima ponašanja. Za razliku od frankovaca, Stadler će ipak dobiti posmrtno znak poštovanja od novih vlasti. Tako su 11. prosinca zastupnici na sjednici Glavnog odbora Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu, zajedno s komandom II. armije, izrazili sućut Vrhbosanskom kaptolu u povodu nadbiskupove smrti.²⁶ Očito je da se ukupno Stadlerovo djelo, unatoč razlikama u političkim pogledima, nije moglo zaobići. S druge će strane njegovi nasljednici, navlastito nadbiskup Ivan Šarić opisivan često kao „prvi Bosanac koji je sjeo na stolicu Vrhbosanske nadbiskupije“, iznova voditi velike borbe u međuratnom razdoblju. Šarić se pozivao na svojeg prethodnika, ali i na, kako je 1932. u Uskrsnoj propovijedi istaknuo, „velikog biskupa Strosmajera koji je rekao: Izvan Boga mi je najveća svetinja Hrvatstvo! I nama je Hrvatstvo svetinja i mi ga se ne ćemo odreći.“²⁷

Zaključak

Josip Frank, kao jedan od ključnih osoba pravaštva u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler odigrali su bitnu ulogu u odvijanju političkoga života hrvatskoga naroda. Početci njihova javna djelovanja krajem 19. stoljeća nisu upućivali na buduću suradnju. Ulazak Franka u Stranku prava obilježen je njegovim ustrajavanjem na liberalnim načelima i oslanjanjem na dio starčevićanske tradicije koja je često propitivala držanje visokoga svećenstva u političkoj areni. Osim toga, Frank je kao prvo ime Čiste stranke prava podržavao kritičko razmatranje Stadlerove političke djelatnosti na području Bosne i Hercegovine, smatrajući da su nadbiskupovi potezi onemogućavali primjenu filomuslimanskoga raspoloženja u pravaškim redovima. Zbog toga su odnosi između Franka i Stadlera bili hladni.

²⁶ Komuniquej XX. sjednice Glavnog Odbora N. V. SHS za Bosnu i Hercegovinu, Hrvatski državni arhiv, fond Narodno vijeće SHS, kut. 3, opći spisi, 898/18.

²⁷ Bilješka Ante Trumbića iz travnja 1932. o sarajevskom nadbiskupu Šariću, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, fond Ante Trumbića, kut. 134., bez sign.

Do obrata u njihovu odnosu dolazi nakon lansiranja politike Novoga kursa, čiji su tvorci nastojali obnoviti načelo hrvatsko-srpskoga jedinstva, povezati se s mađarskom oporbom i sa svim drugim čimbenicima koji su isticali nesklonost, svaki iz svojih interesa, prema održivosti Habsburške Monarhije. Frank i Stadler pripadali su onomu dijelu hrvatske politike koji se protivio načelima izrečenima u Riječkoj i Zadarskoj rezoluciji, napose stoga što su smatrali da su prvaci hrvatske sastavnice Hrvatsko-srpske koalicije prepustili srpskoj struji dominaciju na području Bosne i Hercegovine. Obojica su tada u prvi plan stavili pravaški program iz 1894., koji se temeljio na obrani hrvatskih povijesnih i prirodnih prava. Vrata suradnji širom su otvorena u kontekstu austrougarske provedbe aneksije Bosne i Hercegovine, koja je izazvala napetosti u Monarhiji i u širem europskom kontekstu zbog odlučnosti Beča da državnopravno pitanje okupiranih zemalja riješi sebi u prilog.

Usporedo s tim još je jedna činjenica utjecala na jačanje odnosa političke skupine okupljene oko Franka i Stadlera. Prestolonasljednik je Franjo Ferdinand od vremena aneksije poticao raspravu o trijalističkoj preobrazbi Austro-Ugarske. U tim se okolnostima intenzivirao odnos Franka i Stadlera, koji su se nadali da je došlo vrijeme za ostvarenje hrvatskoga državnopravnog programa u sklopu Habsburške Monarhije. Prvomu je nakon aneksije i uvođenja ustavnoga stanja u Bosni i Hercegovini bilo bitno pridobiti pouzdanoga saveznika, a i Stadler je tražio potporu izvan svoje domene jer se bez povezivanja s jakim čimbenikom u banskoj Hrvatskoj nije moglo promišljati o provedbi postavljenih političkih ciljeva koji su se očitovali u prihvaćanju pravaškoga programa iz 1894., po kojem se hrvatsko pitanje trebalo riješiti unutar Habsburške Monarhije. Na taj je način došlo do uspostave čvrstoga savezništva koje je trajalo sve do Frankove smrti, a nastavilo se i kroza suradnju njegovih nasljednika s vrhbosanskim nadbiskupom tijekom Prvoga svjetskog rata.

TWO VISIONS OF RIGHTS: ARCHBISHOP JOSIP STADLER AND JOSIP FRANK

Summary

The author describes the multi-layered relationship between Josip Frank, the leader of the Party of Rights, which was politically active in the Kingdom of Croatia-Slavonia, and the Archbishop of Vrhbosna, Josip Stadler. This relationship was marked by contradictions and different phases. At the beginning of the 20th century, Frank, as the leader of the Party of Rights, was critical of Stadler's political activity in Bosnia and Herzegovina. Initially, the reason for this view stemmed from Frank's reliance on the tradition of Starčević's ideology and certain liberal positions. A second reason lay in Frank's understanding of rights, which he adjusted to meet the requirements of modern movements in society while he continued to advocate a policy based on the principles of Croatian state rights duly adjusted to accommodate the impact of social modernization. An important element of Frank's rejection of the actions of the Archbishop of Vrhbosna may be found in his complex attitude towards Muslims from Bosnia and Herzegovina, whom he saw as a key ally in spreading the rights movement in the region. Frank publicly expressed a philo-Muslim position and condemned Stadler's alleged proselytizing activities. The turning point in relations between Frank and Stadler came after the launch of the New Deal policy; greater cooperation began in the context of the Austro-Hungarian implementation of the annexation of Bosnia and Herzegovina. The Croatian proponents of the New Deal and the proponents of the Croatian-Serbian coalition argued that Bosnia and Herzegovina should be consigned to the Serbian political sphere of action. In this way, there was a division within the political representatives of Bosnian Croats: one part accepted the concept of the New Deal, while the other, including Stadler, rejected such a course and adhered to the principles of Croatian state rights in political life. However, the circle around the heir to the throne, Franz Ferdinand, who supported the "trialist" reform of Austro-Hungary, was gaining in importance. In these circumstances, a stronger connection between Frank and Stadler came to the fore. After the annexation and the introduction of a new constitutional situation in Bosnia and Herzegovina, it was important for Frank to gain a reliable ally, and Stadler also sought support "across the Sava" because without such a connection it was not possible to think about implementing the political goals: acceptance of the rights program from 1894, according to which the Croatian question would be resolved within the framework of the Habsburg Monarchy. In this way, a strong alliance was established, which lasted until the death of Josip Frank (1911), and continued through the cooperation of his successors with the Archbishop of Vrhbosna.

Keywords: *Archbishop Josip Stadler, Josip Frank, Party of Right, Modern Rightism, Habsburg Monarchy.*

Translation: Darko Tomašević and Kevin Sullivan